

BİR İSLAM RÖNESANSINA DOĞRU HASAN ONAT VE İSLAM'DA YENİDEN YAPILANMA

Towards an Islamic Renaissance
Hasan Onat and Reconstruction in Islam

Mehmet Zeki İŞCAN¹

Öz

Hasan Onat'a göre İslam'da yeniden yapılanma, insanı merkeze alarak Tanrı, Kuran, nübüvvet ve ahiret konularını değerlendirmekle, İslam-vahiy ilişkisini, aklın hakimiyeti doğrultusunda dinamik hale getirmekle mümkün olacaktır.

Onat'a göre Kur'an'ın yaratıcı bir şekilde anlaşılması için gerçek bir yöntem geliştirilememiştir. Bu nedenle yeniden yapılanmanın merkezinde Kur'an'a dönüş yer almalıdır.

Onat'ta Kur'an'a dönüş, insanın yeni bir hayat, yeni bir medeniyet yaratmasında kök değerler ve ahlaki ilkelerin tespit edilmesi anlamına gelmektedir. Kur'an'ı anlama işi, dilsel ve teolojik olmaktan çok varoluşsal ve tarihseldir.

Onat'a göre dini yapılanmanın diğer bir unsuru dini düşünceye bilimsel zihniyetin hakim olmasıdır. Dinde eleştirel düşüncenin benimsenebilmesi, bilimin gücüne inanarak yaratıcı yeteneklerimizi etkin kılmaya bağlıdır.

İslam'ın siyasi meseleleri insana bırakmış olması, Kur'an'ın bireyi muhatap alması, bir hukuk ya da siya-

Abstract

According to Hasan onat, restructuring in Islam will be possible by placing human and revaluation at the centre, evaluating the issues of God, Qur'an, prophethood, afterlife and by making the relationship between Islam and the Qur'an dynamic and alive, featuring the intellect.

According to Hasan Onat, no real method has been developed for creative understanding of the Qur'an. Hence, a return to the Qur'an should be at the center of the reconstruction.

For Onat, the understanding of the Qur'an is the determination of root values and moral principles in the creation of a new life of humanity, a new civilization for humanity. In fact, understanding of the Qur'an is not linguistic, theological, mystical, but existential, historical.

To Onat, another element of religious structuring is the prevalence of reasoning and science, scientific mentality, over religious thought. The revival of religious thought is to activate our creative abilities by believing in the power of science.

One of the main parameters of the reconstruction is that Islam has left the

¹ Prof. Dr., Atatürk Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı, Erzurum, Türkiye, <https://orcid.org/0000-0001-8693-5242>, iscan@atauni.edu.tr

Başvuru Submission	Kabul Accept	Yayın Publish
07.06.2021	21.06.2021	30.06.2021

set kitabı özelliği göstermemesi, yeniden yapılanmanın temel parametrelerinden biridir. Onat'a göre din, demokrasi ve laiklik karşıtı bir renge büründürülemez. Bu noktada Onat, İslami düşüncüyü, demokrasi ve laiklik kavramlarının modern konseptleri ile bağdaştırmak için reformlar önermektedir.

Anahtar Kelimeler: Gelenek, Reform, Rasyonelleşme, Bilimsel Bilgi, Bireyselleşme

political issues to the humanity, that the Qur'an addresses the individual rather than communities or the government and that the Qur'an does not represent the features of a book of law or politics. In the sense of Onat, religion could not be wrapped up into an anti-democratic and anti-secular color. At this point, Onat proposes reforms to reconcile Islamic thought with the modern concept of human rights and the concept of democracy and secularism.

Keywords: Tradition, Reform, Rationalization, Scientific Knowledge, Individualization

GİRİŞ

Hasan Onat son nefesine kadar fikir peteğini doldurmaya çalışan bir mütefekkindir. Merakı, hayatı ve varoluşun her evresini kuşatmıştır. O, İlahiyat alanını da meslek eğitiminden çok entelektüel disiplin olarak görmektedir. İlahiyat, düşüncenin teşvik edildiği, kavram inşa edebilecek düzeyde yaratıcı düşüncenin hakim olduğu entelektüel çevredir. İlahiyatçı, vicdanına ve yaratana karşı sorumluluğunun bilincinde olarak düşünce yollarına ulaşmaya çalışan bir bilim insanıdır.

Hasan Onat'ın bize bıraktığı fikir emanetinin temelini "aklın saltanatı" oluşturmaktadır. O aklın saltanatından, skolastiğin tesirinden kurtulup aklın alemi kavrayan iktidarı ile iman ilkeleri dışında bütün meselelerin ve bütün görüşlerin serbest tenkit ve tartışmasının yapılmasını anlamakta, düşüncüyü özgürleştirmeyi ve bilimsel zihniyetin İslam düşüncesine hakim olmasını kastetmektedir. Aklın iktidarı, özgür düşüncenin iktidarındır, zihnin otoritelere bağlanmaktan kurtulmasıdır. Aklın iktidarı, geleneğe, geçmişe, kutsallaştırılmış bir döneme dayanmış din yerine; bilime, felsefeye ve sanata dayanan, ebedi olma kabiliyetine haiz ruh taşıyan bir dine sahip olmaktır.

Hasan Onat "doğru bilgiye" dikkat çektiği her seferinde "değer bilgisine" ulaşmayı da amaçlamıştır. O "değerlendirme" ile "değer"

arasında ilişki kurarak insan faaliyetlerinin arkasında “meta ilkeler” aramıştır. Bir bakıma “iptidalar intihaları tayin eder” görüşünü benimsemiştir. Bu nedenle ortam ve zihniyet farklılıkları onun için çok büyük bir önem arz etmiştir. Çünkü zihniyet, toplumsallaşmış akıl olarak eylemle düşünce arasında bağlantı kuran bir kavramdır. Onat, adeta bir zihniyet hermenötiği yapmak suretiyle tespit edilebilecek sorunlara rasyonel çözümler sunma gayretini göstermek istemiştir.

İç hayatı zengin ve ruh kumaşı sağlam bir insan olarak Hasan Onat’ın fikir örgüsünün, bir din olarak İslam’ın hali pür melalinden duyduğu yakıcı ıstıraba dayandığı söylenebilir. Onun çabasının büyük bölümü din alanında sağlıklı yapılanmaların kapılarını açacak “yeniden inşa” olmuştur. Bu yapılanma başlangıcı temsil edecek, buradan bir rönesans hamlesi oluşabilecektir. Çünkü özelde Tanrı algısı, genelde din, insan için bir tür paradigma işlevi görmektedir. Bu işlev hem tarihsel derinliğe sahiptir hem de insanın kendisini, olay ve olguları anlamasında, açıklamasında ve kontrol çabalarında gerekli olan arka plan unsurlarını insana hazır olarak sunmaktadır. Din, insanın kendisini, içinde yaşadığı ortamı ve geçmişini inşa etmesinde tahmin edilenin daha ilerisinde belirleyici olarak karşımızda durmaktadır. Bunun için ihtiyacımız olan; öncelikle İslam’ın doğru anlaşılmasını sağlayacak düşünsel ve zihinsel değişimdir.

İslam’ın Hali Pür Melali

Onat’a göre dini; tarihsel, derinlikli ve kutsal bir insani etkinlik durumuna sokan bütün özellikler neredeyse silinmiştir. Artık din anlam ve özgürlükler üzerinden değil siyasi egemenlik üzerinden güç odaklı okunmaktadır. İslam egemenlik hırsına ve aç gözlülüğe kurban edilmektedir². Siyasal ve ideolojik temelli zihniyet, din gibi işlev görmektedir.³ Din bir ideoloji ve siyaset biçimi olarak algılanmaktadır. Bu, “ödünç kavramlarla” düşünen, tepkisel tavırları

² Hasan Onat, *İslam Ortak Paydası ve Mezhep Gerçeği* (İstanbul: Endülüs Yayınları, 2019), 13-17.

³ Hasan Onat, *Türkiye’de Din Anlayışında Değişim Süreci* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2003), 64.

doğal karşılayan, dindarların bir an önce politikleşmesini isteyen bir Müslüman insan tipinin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Böylece radikal oluşumların taban bulması güçlenmiştir.⁴

Maalesef, Müslüman kültür şiddet üretmektedir.⁵ Mevcut Müslüman kültür, şiddetin adeta bir yaşam biçimine dönüştürülmesini kolaylaştırmaktadır. Şiddet ve terörün meşrulaştırılması, şiddet ve terörden daha kötü, her zaman daha tehlikelidir. Elbette şiddet ve terörün her türlü kötüdür; en kötü olan ise, onun dinden meşruiyet buluyor olmasıdır.⁶ Din egemenlik davası haline gelmiştir. Bu durumda din zenginlik tutkusunun, hırsın açgözlülüğün, şiddet hastalığının kamufle edilmesini kolaylaştıran bir kalkan halini almıştır. Bugün din adı altında her türlü ahlaksızlığı gizlemek mümkündür.⁷

Müslümanlar “kültürel intihar” olarak görülebilecek bir entegrizm ile kuşatılmışlardır. Batı’nın İslam karşıtı tutumu ve kendini zorla dayatma anlayışı, Müslümanları “bütünüyle ve her şeyi ile Batı” ya da “bütünüyle ve her şeyi ile Batı karşıtlığı” şeklinde ifade edilebilecek bir zihniyet yarılmasına savurmuştur. Bu durum tarih bilincinin kaybedilmesini ve adeta “tarihte tatil” denebilecek bir vahameti beraberinde getirmiştir.”⁸

Maalouf, tarihte mağluplar için en kötüsünün, bozgunun kendisi değil ondan hareketle ebedî mağlup sendromu üretmek olduğunu ifade etmektedir. Sonunda insanlıktan nefret etme ve kendini yok etme noktasına gelinir. Günümüzde başa gelen tam da budur.⁹ Onat’a göre de Müslümanlar bugün “mağlup medeniyet travması”nın yol açtığı sorunların altında ezilmişlerdir. Bu travma, din alanında semboller üzerinden tartışmaların yapılmasına neden

⁴ Onat, *Türkiye’de Din Anlayışında Değişim Süreci*, Ankara Okulu Yayınları, 94.

⁵ Hasan Onat, “Şiddet Sarmalından Çıkış Yolu, Eleştirel Düşünce, Adalet ve Yüksek Güven Kültürü”, *Bütün Boyutlarıyla Din Sempozyumu*, ed. Murat Sülün (İstanbul: Kur’ân Çalışmaları Vakfı Yayınevi, 2016), 368.

⁶ Onat, “Şiddet Sarmalından Çıkış Yolu, Eleştirel Düşünce, Adalet ve Yüksek Güven Kültürü”, 370.

⁷ Onat, *Türkiye’de Din Anlayışında Değişim Süreci*, Ankara Okulu Yayınları, 146.

⁸ Hasan Onat, “Küresel Şiddet ve Terör: İnsan Olma Onuruna Vurulan Darbe”, *Dinî Araştırmalar* 7/20 (2004), 20.

⁹ Amin Maalouf, *Uygurlukların Batışı*, çev. Ali Berkay (İstanbul: YKY Yayınları, 2020), 80.

olmaktadır. Semboller aracılığı ile tartışıldığında din, bilgi zemininde değil duygu zemininde bir karşılık bulmaktadır. Duygu zemininde yapılan tartışmaların adı tartışma değil, kavgadır, çatışmadır. Duygular üzerinden kolay kolay uzlaşma sağlanamaz. Uzlaşma bilgi zemininde sağlanır, duygu ile güçlendirilir. Doğru bilginin olmadığı yerde uzlaşmadan söz edilemez.¹⁰

Tarihsel duyarlılık kaybedilmiştir. Geçmişle şimdi, ardışık evreler olarak değil eş zamanlı sahneler olarak yaşanmaktadır. Bugünümüz geçmişin verilerinin arzedildiği bir fuara dönüşmüştür. Geçmişle şimdinin farklılaşması sağlanamamaktadır.¹¹

Bugün Müslümanların tarih telakkisi geçmişi kutsallaştırmak üzerine bina edilmiştir. Bu telakki, insanın geçmişin esiri olmasına sebep olmuştur. Geçmiş doğru anlamadıkları için Müslümanlar, onun ağırlığı altında ezilmeye mahkumdurlar.¹²

Müslümanlarda olmayan tarih bilincinin yerini ideolojiler almış ve din başından sonuna kadar siyasallaşmıştır. Dinin siyasallaşmasının nedeni tarih bilinci eksikliğidir. Din geçmişte yaşanan bir anlayış ile aynileştiği için artık tarih yapılmayan, dine değil geçmişe maruz kalınan, bundan ötürü tarihin öznesi değil nesnesi olunan bir durum ortaya çıkmıştır. "Geçmiş" boyut kendini dinleştirerek insan üzerinde hakimiyetini ilan etmiştir.

Din bugün büyük ölçüde geleneğe dayanmaktadır. Geleneğe dayanan bir din, geçmişin çözümlerini taklit eden, tarihi dogmaları doğrulamaya yarayan bir teolojidir. Geçmiş her ne şekilde olursa olsun kutsallaştırılanların zihninde "gelişme" fikri olmaz. Kutsalla uğraşmanın bireysel tatmini ile yetinenler, maziye ve malumata mahkum olmak zorunda kalırlar.¹³

¹⁰ Hasan Onat, *Türkiye’de Din Anlayışında Değişim Süreci* (Ankara: Kökler ve Değerler Yayınları, 2009), 239.

¹¹ Onat, *Türkiye’de Din Anlayışında Değişim Süreci*, Ankara Okulu Yayınları, 132.

¹² Hasan Onat, "İslam’da Yeniden Yapılanma Üzerine", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Özel Sayı (Cumhuriyet’in 75. Yılına Armağan), (1999), 202.

¹³ Hasan Onat, "İslam Bilimleri ve Yöntemi Açısından Tarihin Anlam ve Önemi", *Kur’an ve İslam İlimlerinin Anlaşılmasında Tarihin Önemi*, ed. Mahfuz Söylemez (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2013), 16.

Müslümanların en büyük talihsizliği bu tarihsizlikleridir. Tarihsizlik “süreçlerin” algılanmasına izin vermemektedir. Müslüman kültürde süreç algısı ya yoktur ya da çok zayıftır. Eğer İslam, en mükemmel şeklini İslam'ın erken döneminde bulmuş, onun en ideal tatbikatı Raşit Halifeler döneminde gerçekleşmiş, kalan boşluklar da büyük mezhep imamları tarafından doldurulmuşsa artık İslam adına ne söylenecek söz ne de yapılabilecek bir iş kalmış olur.¹⁴ Müslüman kültürde bu şekilde zaman algısı sağlıklı olmayınca, geçmiş, an ve gelecek iç içe girmekte; sağlıklı bir tarih telakkisi pek gelişmemektedir. Bunun tabii sonucu, bilginin, üretildiği ortamdan, zamandan ve mekandan bağımsız hale gelmesi ve kavramların, bağlamları, içerikleri ve irtibatlı oldukları zaman ve mekan hesaba katılmaksızın rastgele kullanılmasıdır.¹⁵

Din alanında büyük bir bilgi boşluğu söz konusudur. Bu boşluk en azından dinin istismarını kolaylaştırmakta, dinin, birleştirici yönde etkin olmasını engellemekte, her sorunun din sayesinde veya dindarlıkla halledilebileceğine dair bir yanılgıyı beslemektedir. Bir takım tali konuların din gibi telakki edilmesine neden olmakta, mezheplerin ya da dinî grup ve tarikatların dinin yerini almasını beraberinde getirmekte, İslam'ın evrensel güzelliklerinin keşfini önlemekte, başta gelenek olmak üzere her şeyin tabulaştırılmasını kolaylaştırmaktadır.¹⁶

Bugünün yaygın din anlayışında, rasyonel ve eleştirel düşünceye yer bırakmayan çok güçlü bir damar mevcuttur. Bu damarda kadercilik, itaat, cehalet, korku, gelenekçilik, şekilcilik ve fanatizm din adına kutsallaştırılmaktadır.

Yaygın din anlayışında eleştiri kültürü oluşmamıştır. En çok eleştiriye ihtiyaç duyulan alan din alanıdır. Buradaki kirlilik başka alanlardan fazladır. Öyle ki artık bu alanda doğru bilgiyi yanlış bilgidен, güvenilir bilgiyi başka bilgilerden ayırmak kolay değildir.¹⁷

¹⁴ Onat, “İslam Bilimleri ve Yöntemi Açısından Tarihin Anlam ve Önemi”, 51.

¹⁵ Onat, “İslam Bilimleri ve Yöntemi Açısından Tarihin Anlam ve Önemi”, 55-58.

¹⁶ Onat, *Türkiye’de Din Anlayışında Değişim Süreci*, Ankara Okulu Yayınları, 43-44.

¹⁷ Bk. Hasan Onat, “Dini Yayınlarda Bilimsellik Sorunu”, *Türkiye Birinci Dini Yayınlar Kongresi* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2004), 167.

Din söz konusu olduğunda duygu yüklü bir hareket tarzı benimsenmektedir. Halbuki dinî bilginin bilimsel bilgi olması gerekir. Ancak bu şekilde güvenilebilir ve savunulabilir bilgiler demeti elde edebiliriz.¹⁸

Din alanının eleştiri dışı tutulması, din anlayışımızın kaynakları ve niteliği, inancımızın vahyi ve mantıki temellerinin bilinmemesi, akıldışılık ve korkuyu egemen hale getirmiştir. Belirsizlik ve bilgisizlik, korkuyla birlikte kutsallığı ve gizemi bir “sığınak” olarak öne çıkartmıştır. Korkunun, irrasyonelliğin ve bilgisel temelleri olmayan kutsallığın, eleştiriye tahammülü olmaz.¹⁹

Dinî hayatta korku adeta bir yaşam biçimi olmuştur. Korku kültürü, doğal aidiyet duygusunun çatışma aracına dönüşmesini kolaylaştırmıştır. Müslümanların ait olma duygusunun baskınlığından doğan “kurumsallaşmış korkuları” vardır. Bir yere ait olma ve aidiyeti körü körüne koruma duygusu, “dışarı”nın daima tehlikeli olduğuna dair bir şuur meydana getirmiştir. “Dışarının” tehlikeleri karşısında geleneksel alanlar “sığınaklar” haline gelmiştir. Kültür kaybı yaşama korkusu Müslümanları dışarıya kapatmıştır. İslam toplulukları, değişimden çekinen “zayıf topluluklar” halini almışlardır.²⁰

Kurumsallaşan korkular, aklın etkinlik alanını daraltmış uzlaşmaz zemininin yok olmasına neden olmuştur.²¹ Mevcut İslam anlayışı “öteki olarak aklı” kendine hasım olarak konumlandırmıştır. Aklın öteki olarak konumlandırılması, akıl ve düşünme düşmanlığının ibadet düzeyinde kutsallaştırılmasını beraberinde getirmiştir. Bu nedenle yaygın din anlayışının en belirgin niteliği tepkiselliktir. Müslüman insan kendisiyle, Tanrıyla, bütün dünya ile kavgalıdır.²²

¹⁸ Bk. Onat, “Dini Yayınlarda Bilimsellik Sorunu”, 163.

¹⁹ Onat, “İslam Bilimleri ve Yöntemi Açısından Tarihin Anlam ve Önemi”, 45.

²⁰ Onat, *Türkiye’de Din Anlayışında Değişim Süreci*, Kökler ve Değerler Yayınları, 240-246.

²¹ Onat, *Türkiye’de Din Anlayışında Değişim Süreci*, Kökler ve Değerler Yayınları, 248.

²² Onat, “Şiddet Sarmalından Çıkış Yolu, Eleştirel Düşünce, Adalet ve Yüksek Güven Kültürü”, 356.

Mevcut Müslüman kültürde insan buharlaşmış, bizatihi değer olma vasfını yitirmiştir.²³ İnsanın bizatihi değer olduğunun unutulduğu ortamda ise her şey dinleşerek insanın önüne geçmiştir. Müslümanlar, insanı insan yapan yüksek değerleri umursamamaktadırlar. Özellikle özgürlük bir değer yitimine uğramıştır. İnsanın insan olma onuru yok olmuştur. Müslümanlar “varoluşsal boşluklar” ve “varoluşsal nihai kaygılar” içerisindedirler.

İslam’ı Yeniden Düşünmeye Cesaret Etmek

Onat, Türkiye’de dinle ilgili yapılan tartışmaların çoğunun, bir tür kendini kandırmanın örnekleriyle dolu olduğunu ifade etmekte, bu keşmekeşten kurtuluş yolunun bulunmasının ise gerçekçi olmaktan, sorunları doğru tespit etmekten, samimi olarak çözüm yolu aramaktan²⁴ ve İslam’ı yeniden düşünmekten geçtiğini belirtmektedir.

“Hissin heyecanından sıyrılıp fikrin heyecanına girilmesini” öneren bir aydın olarak Onat’ın İslam’ı yeniden düşünmekteki ilk hedefi, İslam’ın ve Müslümanların özgürleşmesidir.²⁵

Bilindiği gibi Onat yazılarında, konuşmalarında Mâtürîdî’nin görüşlerine sıklıkla atıfta bulunmaktadır. Ancak burada onun gayesinin bir Mâtürîdî teoloji oluşturmak değil Mâtürîdî’nin fikir sistemine başvurarak özgürlük teolojisine zemin hazırlamak olduğu söylenmelidir. Özgürlük diğer eylem olanakları içinde değerli eylemde bulunmayı seçmektir. İnsan olmak, özgür olmak ve doğru düşünce peşinde koşmak demektir. İnsanın yaratıcılığı da onun özgürlüğünün sonucudur. Özgürlük insanın varlık yapısı ile ilgilidir. Özgürlük varoluşsal olduğuna göre insan onu geliştirebilir, yaşam tarzının odağına yerleştirebilir.

İnsanın özgürlüğü ve yaratıcılığının teolojik temellerini Kur’an’da bulmak mümkündür. Nitekim Onat’a göre Tanrı’nın ruhundan

²³ Onat, “Şiddet Sarmalından Çıkış Yolu, Eleştirel Düşünce, Adalet ve Yüksek Güven Kültürü”, 356.

²⁴ Onat, *Türkiye’de Din Anlayışında Değişim Süreci*, Kökler ve Değerler Yayınları, 236.

²⁵ Hasan Onat, “Özgürlük Bağlamında Din Anlayışındaki Farklılaşmalar ve Mezhepler”, *İslami Araştırmalar Dergisi* 29/2 (2018), 170.

insana üflemesi, insanı diğer varlıklardan farklı kılan bir özelliktir. Öyleyse ruhun üflenmesi, insanın yaratıcılığı, anlama yetkinliği ve özgürlüğüdür. İnsan bu özellikleriyle Tanrı ile birlikte inşa ettiği dünyada yaşamaktadır.²⁶ Yine ona göre Kur'an'da "isimlerin Âdem'e öğretilmesi" insanın yaratıcılığının, dolayısı ile özgürlüğünün vahyi temelidir. Bu ayet, insanoğluna isimlendirme, neyin akla aykırı olup olmadığını bilme ve kavramlaştırma yetisinin verilmiş olduğu anlamına gelmektedir.²⁷ Beşerî planda yaratıcılığın ilk adımı isimleri öğrenme, isim verebilme ve kelime ve kavram üreterek düşünebilmedir. Özgür olarak var kalabilmek bilmeye, anlamaya, anlatmaya ve yaratmaya bağlıdır. Bu ise, sınırsız bir öğrenme arzusu ve köklü bir merak demektir.²⁸

Onat'ın bu görüşü, din adına insanın minyatürleştirildiği, Tanrı karşısında yok farz edildiği, "hakimiyet kayıtsız şartsız Allah'ındır" sloganının İslam'ı neredeyse belirlediği bir zihniyet dünyasına içeriden getirilen kuvvetli bir eleştiridir. Hakimiyeti sadece Allah'a münhasır kılmak, iradeyi, özgürlüğü, kudreti, düzen koymayı, hüküm koymayı da Allah'a münhasır kılmayı gerektirir. Peki, insan nedir o zaman? Onat'ın ifadesiyle burada insan buharlaşmaktadır. Tanrı karşısında bir taş mesabesinde görülmektedir.

Onat, "Hareket Tanrı ile insanın bir terkididir" diyen Topçu'ya benzer şekilde "dünyanın" inşa edilmesini Tanrı ve insan arasındaki "yakınlığa" bağlamaktadır. Aynı zamanda Onat, İkbâl'in felsefesine göndermede bulunmaktadır. İkbâl'in felsefesinde Tanrı, insanoğlu ile işbirliği yapmaktadır. Çünkü insanoğluna evreni olduğu kadar kendi kaderini de şekillendirme özgürlüğünü vermiştir. Böylece İslam'la birlikte, mutlak hükümlerlik içeren Tanrı anlayışından, adalet kanununa bağlı bir hükümlerlik talep eden Tanrı anlayışına geçilmiştir.

²⁶ Onat, "Özgürlük Bağlamında Din Anlayışındaki Farklılaşmalar ve Mezhepler", 171-173.

²⁷ Onat, *Türkiye'de Din Anlayışında Değişim Süreci*, Kökler ve Değerler Yayınları, 221.

²⁸ Hasan Onat, "İslam'ı Anlamada Yöntem Sorunları", *Gelenek ve Modernite Arasında İslam Yorumları*, ed. Murat Ak-Hasan Cansız (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi ve İSAV Yayınları, 2017), 52.

Özgürlük bireyselleşmeyi beraberinde getirecektir. Onat İslam'ın bireyselleşme konusundaki ilkelerinin ihmal edildiği kanaatindedir. İslam geleneğinde birey bilinci gelişmemiştir. Halbuki iman bireyseldir. İslam bireysel kurtuluşu esas alan bir dindir. İslam'da esas olan birey olduğu için kurtuluşa eren fırka olmaz, kurtuluşa eren birey olur.²⁹ Kur'an'ın muhatabı herhangi bir kurum değil bireydir.³⁰ Bireyin yaratıcı yeteneklerinin etkin hale getirilmesi İslami dirilişin olmazsa olmaz ilkelerinden biridir.

Onat'a göre Kur'an, insana insan olduğunu hatırlatmış, olay ve olguları olduğu gibi doğru şekilde görmesine imkan sağlamış, özgürlüğün önündeki engelleri ortadan kaldırmış ve insanın yaratıcı yeteneklerini etkin kılmıştır. Ama mevcut din anlayışımız, Müslümanların yaratıcı yeteneklerini dumura uğratmak için sanki özel olarak inşa edilmiş gibi dogma yığını haline gelmiş bulunmaktadır.³¹

Hasan Onat Müslümanların genel anlamda bir "kimlik toplumu" özelliği gösterdiği kanaatindedir. O, kimlik toplumundan "kişilik/şahsiyet" toplumuna geçiş taraftarıdır. Bu nedenle bireyin yaratıcı kuvvetleri üzerine vurgu yapmaktadır.³² Onat'ın bu noktada teosantrik bir din anlayışını antroposantrik bir kültüre çevirme gayreti içinde olduğu söylenmelidir. Çünkü ona göre Kur'an insanı obje olarak almıştır. İnsanı konu edinmiştir. Vahyin objesi insandır. Allah insana konuşmaktadır. "Allah meselesi ahlak meselesidir". Kur'an'da Allah bir logos değil bir vaziyet alıştır. Tevhit ahlaki bir bakış açısı ile değerlendirildiğinde, İslam'ın bu temel ilkesinin, insanı özgürleştirdiği, korkulardan kurtardığı, insanın önüne çıkan her şeyi putlaştırma riskini ortadan kaldırdığı, arzu ve hevaya tapmayı önlediği

²⁹ Onat, *İslam Ortak Paydası ve Mezhep Gerçeği*, 37-38.

³⁰ Onat, *Türkiye'de Din Anlayışında Değişim Süreci*, Ankara Okulu Yayınları, 159-160.

³¹ Hasan Onat, "Hz. Muhammed'i Doğru Anlamak", *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı Sempozyumu*, ed. Mahfuz Söylemez (Çorum: İslami İlimler Dergisi Yayınları, 2007), 31.

³² Hasan Onat, "Din Siyaset İlişkisi Bağlamında Türkiye'de İslam'ı Yeniden Düşünmek", *Türkiye'de Değişim Sempozyumu* (Ankara: Gazi Üniversitesi Rektörlüğü, 2010), 497.

görülmektedir. Tevhit, Tanrı ile birlikte mümkün olabilecek en üst seviyede insan idealini de ortaya koymaktadır.³³

Antroposantrik kültürden kastımız, insan bilimi, yani insanların sorunlarının incelenmesi gayretlerine dayanan kültürdür. Onat, İslami düşüncenin sosyolojik bir zeminden mahrum olduğu kanaatindedir. Fikirlerinin bir bölümü bu zemini temin etmeye yöneliktir. Dolayısıyla o, İslam toplumlarını bir bilgi ve varlık bağlamında yeniden tesisi konusunda bilinçlilik hali oluşturma gayesi taşımıştır.

Onat'ın din ve dinî düşünce yorumları belli ölçülerde -Hasan Hanefi'nin meşhur deyişi ile- teolojiden antropolojiye doğru bir ilerlemeyi ifade etmektedir. Çünkü o, dinin manevî gücünü, dünya ile gerçek bir aksiyon içinde mütalaa etmekte, Allah'ı insan fiilinde güven ifade eden gerçekliğin sahibi olarak görmekte, Tanrı merkezli bir din anlayışından insan merkezli bir din anlayışına geçişi önermektedir.

Müslümanların özgürleşebilmesi, İslam'ın özgürleşerek özgünlüğünün, değiştirici, dönüştürücü, inşa edici yönünün etkin kılınmasına da bağlıdır; "Çekirdek İslam'ın" anlaşılır hale gelmesine, onun "din" sanılan ağırlıklardan, yüklerden arındırılmasına bağlıdır.³⁴ Dinin kendisi ile dinin anlaşılma biçimleri arasında ayırım yapılmalıdır. Vahyedilmiş dinin anlaşılması tamamlanmış bir süreç değildir. Dinî bilginin yorumlanması zamanla değişebilir.

Onat, bir "çekirdek İslam" ve "kurumsallaşmış İslam" ayrımı yapmaktadır. Başka bir ifade ile İslam'ın bir çekirdek boyutu bir de kurumsallaşmış boyutu bulunmaktadır. Ona göre din, çevresindeki geleneklerden oluşur ve belki böylece bir yaşam imkanına kavuşur. Fakat hiçbir din bu geleneklerle birebir özdeşleştirilmez.³⁵ Bir şeyin çok sayıda insan tarafından benimsenmiş olması yani gelenek haline dönüşmesi, onun doğruluğunun kanıtı olamaz. Kur'an'ın dilinde

³³ Onat, *Türkiye'de Din Anlayışında Değişim Süreci*, Kökler ve Değerler Yayınları, 223.

³⁴ Onat, "Özgürlük Bağlamında Din Anlayışındaki Farklılaşmalar ve Mezhepler", 170.

³⁵ Onat, *İslam Ortak Paydası ve Mezhep Gerçeği*, 31.

geleneğin sorgusuz sualsiz kabul edilmesi, “atalar dini”ne uymak anlamına gelmektedir.³⁶

Onat’ın düşüncesinde gelenek elbette önemlidir. Ama o, geleneği şimdiye zenginleştiren bir “gelen-ek” olarak kabul etmekte ve bugünü ona boğdurabilecek her yaklaşımı baştan reddetmektedir. Gelenek zaman dayatmamalı, mutlak yönlendirici ve düzenleyici olmamalıdır.

Onat’a göre İslam’ın kurtarıcılığı, gelenekle bütünleşmiş, Kur’ânî temelleri görülemez hale gelmiş bir din anlayışı ile sağlanamayacaktır. Günümüz koşulları Müslümanları, İslam’ı, vahyi merkeze alarak yeniden anlamak gibi, ciddi ve anlamlı bir sorumlulukla karşı karşıya getirmiştir.³⁷

Onat tarihin bir varlık alanı olmadığını düşünmektedir. Bu nedenle tarihi şahsiyetler ya da fikirler zamanımıza inşacı karakterleriyle girmemelidirler. Tarih bir varlık alanı değildir ama büyük bir akıldır. Bundan istifade edilmesi tarih şuurunun bir gereğidir. Bu anlamda tarihsel varlık alanını doğal varlık alanından ayıran temel özellik, oluş ve gelişme içinde bulunmasıdır. Onat her fırsatta tarihsel varlık alanını yöneten ilkelerin, zaman, mekan, nedensellik, görüş tarzı, eğitim, gelenek kategorileri olduğunu ifade etmeye çalışmıştır.

Bu nedenle Onat gelenek ve din arasındaki bağlantılardan söz ederken “süreç merkezli bir tarih anlayışı”na ihtiyaç olduğunu belirtmektedir. Ona göre anlama faaliyeti süreçten bağımsız düşünülemez. Anlama, bir süreç içinde oluşan olay, fikir, görüş ve düşüncenin, yine bir süreç içinde kavranmasıdır. Bağlam olmadan anlam olmaz. Süreç meselesi göz ardı edilerek ne anlama, ne anlatma ne de eleştiri söz konusu olabilir. Eleştirel düşüncenin gelişebilmesi için, fikirlerin zaman, mekan bağlamlarının doğru tespitine ihtiyaç vardır. Bu ise, tarih bilgi ve bilincini gerektirir.³⁸

Nihayetinde Onat, insanın tarihsel bir varlık olduğunu, geçmiş, şimdi ve gelecek şeklinde farz edilen zaman boyutlarına birlikte kök

³⁶ Hasan Onat, “İnsanlığın Geleceği Açısından Sekülerleşme ve Din”, *Sekülerleşme ve Dinî Canlanma*, ed. Ali İsra Güngör (Ankara: Türkiye Dinler Tarihi Derneği Yayınları, 2008), 274.

³⁷ Onat, “Küresel Şiddet ve Terör: İnsan Olma Onuruna Vurulan Darbe”, 30.

³⁸ Onat, “İslam Bilimleri ve Yöntemi Açısından Tarihin Anlam ve Önemi”, 43.

salması gerektirdiği anlayışını dile getirmektedir. Onat'ın bu noktada Yahya Kemal'in "Mazi yoktur imtidat vardır" anlayışını temsil ettiği söylenebilir. Tanpınar'ın ifadesiyle Yahya Kemal "historicite"nin ehemmiyetini mazi karşısında ruhi bir esarete düşmeden bizde ilk idrak edendir. Tanpınar imtidadı, "değişerek devam etmek, devam ederek değişmek" olarak açıklamaktadır.³⁹

Hasan Onat'a göre İslam'ı yeniden ve uygarlık bilinci ile düşündüğümüzde din alanını aklın giremediği bir tabular alanı olmaktan çıkartmak gerekmektedir. Mevcut durumda İslam'a ilişkin tavrımız rasyonellikten uzaktır. Halbuki İslam her zaman ve mekanda yeniden inşa edilen "dinamik bir din"dir. Kur'an'ın yönü gelecektir. Bu nedenle İslam'la ilgili görüşlerimiz aklın ışığında geleceğe yönelik olmalıdır. Geçmiş değil geleceği kurtarmalıyız.⁴⁰ İslam'ı yeniden düşünme aklın ön plana çıkarılması, insanı ve vahyi merkeze alarak Tanrı, Kur'an, nübüvvet ve ahiret konularını yeniden değerlendirmekle mümkün olacaktır. İslam, aklın en üst düzeyde etkin kullanımı, insanın yaratıcı yetilerinin salih amele dönüşmesini sağlama, insanın insanca yaşamını kolaylaştırmak için vardır.⁴¹

Akla dayalı yaratıcı bilgi için Onat, Kur'an'a müracaat eder ve Kur'an'ın bilimsel yaratıcılığı teşvik ettiğini dile getirir:

"Kur' an, insanlık tarihinde bir dönüm noktasını işaret eder. Kur'an'la birlikte aklın önündeki bütün engeller kaldırılmış, akıl çağı başlamıştır; aklın "belge" niteliği taşıyan sağlam/güvenilir bilgi ile iş yapması gerektiği vurgulanmış ve insanın, yaratıcı yetileri olan, özgür bir varlık olduğu açıkça ifade edilmiştir. Kur'an insanın evrendeki yerini fitrata uygun olarak insana hatırlatmış, bilgiyi bizatihi değer olarak görmüş ve insan için, çalıştığının, hak ettiğinin karşılığı olduğunu belirtmiştir".⁴²

Akıl çağının başlaması özgürleşme ve bireyselleşme ile birlikte bir tür sekülerleşmeyi de beraberinde getirecektir. Onat bunun farkındadır ve sosyal boyutta normal bir sekülerleşmeyi olumlu

³⁹ Bk. Ahmet Hamdi Tanpınar, *Yahya Kemal* (İstanbul: Dergah Yayınları, 2020), 25-30.

⁴⁰ Onat, *Türkiye'de Din Anlayışında Değişim Süreci*, Ankara Okulu Yayınları, 65.

⁴¹ Onat, "Şiddet Sarmalından Çıkış Yolu, Eleştirel Düşünce, Adalet ve Yüksek Güven Kültürü", 369-374.

⁴² Onat, "İslam Bilimleri ve Yöntemi Açısından Tarihin Anlam ve Önemi", 28.

bulmaktadır. Ona göre toplumsal sorunları, kendileri olarak değil başka biçimler altında kavransak veya bu sorunları, önceden belirlenmiş formlara dayandırırsak onları çözmemiz mümkün olmayacaktır. Sosyal olaylarda herhangi bir doktrine müracaat etmeden, etiğini insana ait bilim, düşünce ve sanatı yüceltme üzerine kuran bir düşünce geliştirmek mümkündür.

Onat'a göre sekülerleşme paradigmasının merkezinde rasyonelleşme yer alır. Batıda sekülerleşme, din zırhına bürünerek kutsallık kazanmış irrasyonel alanın yaygınlaşmasının bir sonucudur. Bu anlamda sekülerleşmenin bir tür özgürleşme sürecine tekabül ettiği söylenebilir. Aklın iktidarı olmadan özgürlükten söz etmek mümkün değildir.⁴³

Onat'ın sekülerlik tarifi ve ona müspet manalar biçmesi Batıdaki ilk ortaya çıkış biçimine de uygundur. Nitekim "seküler" terimini ilk defa kullanan G. Jacob Holyoake, bu terimden kastettiği şeyi özetle şöyle açıklamıştır: "Devlet, toplumun çalışan ve fakir kesiminin ihtiyaçlarını, somut bir şekilde burada ve şimdi karşılamalıdır."⁴⁴

Onat sekülerleşmeden "gözün açılması", "gizemden ve büyüden arınma", rasyonelleşme, din ve devletin birbirinden ayrılması, insanların dinî tercihlerinde özgür olmaları gibi anlamları kastetmektedir. Dinin genel anlamda geri çekilmesi, kutsalın reddi ya da teknolojinin üstünlüğünün sonucu olarak gelişen maddeci kültürü asla kastetmemektedir.⁴⁵ Hatta bu anlamda sekülerleşmeye karşı maneviyatı, kutsalı ön plana çıkarmak suretiyle hayatın anlamını yeniden hayata iade etme hassasiyeti göstermektedir.

Başka bir ifade ile Onat, sekülerleşmenin bir yüksek ahlak ve güven kültürü ile kontrol altında tutulması taraftarıdır. Çünkü Batı bir değer krizi yaşamaktadır. Onun insana ve tabiata bakış açısı bozulmuştur. Bu kriz, tüm insanlığın insanca yaşamak için ihtiyaç duyduğu demokrasi, laiklik, hukukun üstünlüğü gibi değerleri de

⁴³ Onat, "İnsanlığın Geleceği Açısından Sekülerleşme ve Din", 270.

⁴⁴ Bk. Hüseyin Bal, *Laikleşme Teorisi ve Küresel Dinî Diriliş Argümanı Bağlamında Dinsel Değişim* (Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2006), 3.

⁴⁵ Sekülerleşmenin birbirinden farklı bu anlamları için bk. Ali Köse, "Modernleşme-Sekülerleşme İlişkisi Üzerine Yeni Paradigmalar", *Kutsalın Dönüşü*, ed. Ali Köse (İstanbul: Timaş Yayınları, 2001), 203-216.

tahrif etmektedir. Bu noktada Onat özellikle Brzezinski'nin tespitlerine dayanarak sekülerliğin olumsuz yönleriyle başa çıkmak için manevî bilincin geliştirilmesini, ahlaki kuralların öneminin farkına varılmasını ve insan nefsinin sınırlandırılmasını tavsiye etmektedir.⁴⁶

Onat merkezinde rasyonelleşmenin olduğu bir sekülerleşmeyi, Müslümanların özne olabilmesinin yegane şartlarından biri olarak görmektedir:

“Çıkış yolu, bilginin yeniden itibar kazanması, akli etkin kullanmanın ibadet olduğunun hatırlanması, yaratıcı yetilerin etkin kılınarak enerjinin üretime dönüşmesi ve Müslümanların tekrar özne olmayı başarmasıdır.”⁴⁷

“Müslümanlar İslam'ın kurucu ilkeleri doğrultusunda özne olmayı başaracak bir kültür üretmek durumundadırlar. Müslümanlar ya özne olacaklar ya da tüketici köleler. Özne olmak bilim ve sanat üretmek demektir. Özne olmayan toplumlar tüketici olurlar, değerleri de tüketirler. İşte İslam dünyasında yaşanan budur.”⁴⁸

Onat sadece Müslümanların “özne” haline gelmelerini önermemektedir. O, özne olmanın yollarını da göstermek suretiyle özne olarak davranabilme tarzının sürekli geliştirilebileceği bir ortak bilinç yaratma gayretini taşımakta, İslam medeniyet hamlesini olgusal ve kavramsal bir muhtevaya sahip kılmaya çalışmaktadır. Kanaatimize göre Hasan Onat'ın en özgün yönlerinden biri, kavram disiplini ve gerçekliği bütün yönleriyle anlamlandırabilecek kavram oluşturma bilinci taşımış olmasıdır. Özdemir'in de ifade ettiği gibi çağdaş Müslüman toplumlarda İslam ismi başta olmak üzere kavramlar, algılar ve davranışlar bakımından bir karşılıksızlık, kopukluk ve muğlaklık mevcuttur. İşlevsiz ve verimsiz kavramlar ve onlara dayanmış sürekli spekülasyon akıllı yürütmelerin bulunduğu

⁴⁶ Onat, “İnsanlığın geleceği Açısından Sekülerleşme ve Din”, 274.

⁴⁷ Hasan Onat, “İslam Ortak Paydasını Kaybetmiş Müslümanların Açmazı: Şii Selefî Kutuplaşması”, *İlahiyat Akademi* 1/1-2 (2015), 108.

⁴⁸ Onat, “Şiddet Sarmalından Çıkış Yolu, Eleştirel Düşünce, Adalet ve Yüksek Güven Kültürü”, 369-374.

toplumlar sosyolojik toplumlar olarak değerlendirilemezler.⁴⁹ Bu ortamda Onat'ın "kuramsal boyutu" kavramlar üzerine inşa edebilmesi, ahlaktan, kültürden, özgürlükten söz ederken bile kavramlarla konuşması, spekülatif, büyüsel, mega anlatılar üzerine kurgulanmış bir "anlama" faaliyeti karşısında "sosyolojik değerlendirmeyi" ön plana çıkarması, doğru değerlendirme ile değer arasında ilişkiler kurması hayati önemi haizdir.

İslam'da Yeniden Yapılanmanın Esasları

Onat'a göre İslam'ı yeniden düşünmek bir Rönesans bilincini beraberinde getirecektir. Önce din üzerinde düşünülecek, bir dinî ve fikrî yenilenme gerçekleştirilmiş olacak ve buradan bir rönesans hareketi doğacaktır.

Rönesans mevcut durumdan memnun olmamayı içeren bir kriz hareketi olarak başlamaktadır. Rönesans bilinci "Nerede hata yaptık?" bilincidir. Sorun nereden kaynaklanıyor, geçmişteki hangi seçimimizle ilgilidir? Kuhn'un paradigması bu durumu açıklayabilecek yetkinliktedir. Buna göre önce yama yapılır. Sorun büyür, artık yama yetmez olur ve bir paradigma değişikliğine gidilir.⁵⁰

Onat'a göre sorun, bir psikolojik gözlük olarak görülebilecek "paradigma sorunudur". Paradigma değişikliği yapılmadan davranışta yapılan değişiklikler yüzeysel ve kısa süreli olur. Bireyin iç ve dış dünyasını algılayıp yorumlamasında etkili olan tüm faktörleri kapsayan paradigma aracılığı ile birçok şeyi görebiliriz.⁵¹

Onat İslam'ı yeniden düşünmek suretiyle sadece dinî bir yenilik yapma peşinde değildir. İslami düşünceye yeni bir soluk getirerek Müslüman milletlerin rönesansını talep etmektedir. Onat, Muhammed Abduh gibi dinî yenilenmeyi Müslümanların, ilmi, ahlaki, sosyal, siyasi durumlarının iyileştirilmesinde vazgeçilmez bir

⁴⁹ Bk. Muhammet Özdemir, "İslâm Antropoloji mi Sosyoloji mi: Novum Organum ve Leviathan Neden Gereklidir?", *İslami Araştırmalar Dergisi* 28/3 (2017), 315-316.

⁵⁰ Besim F. Dellaloğlu, *Modernleşmenin Zihniyet Dünyası Bir Tanpınar Fetişizmi* (Ankara: Kadim Yayınları, 2016), 127.

⁵¹ Onat, *Türkiye'de Din Anlayışında Değişim Süreci*, Ankara Okulu Yayınları, 124.

araç olarak görmüştür.⁵² Nitekim Onat'ın şu tür cümleleri çokça kullandığını görmekteyiz:

“Türkiye aklın ve vahyin ön planda olduğu bir yeniden yapılanmayı başarmak zorundadır.”⁵³

“Din alanında yeniden yapılanmaya ihtiyaç vardır. Dinin yeniden yapılanması, sağlıklı bir demokrasinin hazırlayacağı kültürel zenginliklerimizle beslenen bir zeminde bize yeni bir uygarlığın kapılarını açabilir.”⁵⁴

“Türkiye'nin geleceği din alanındaki aydınlanma ile doğru orantılıdır. Aydınlanmayı başaramazsak küreselleşme bizi tarihin çöplüğüne atacaktır. Artık demokrasi, insan hakları, hukukun üstünlüğü gibi evrensel değerleri içselleştirmemiş toplumların ayakta kalma imkanları kalmamıştır”.⁵⁵

Onat'a göre dinin paradigma işlevi görmesi fitrata uygun olduğunda insanın doğru düşünebilmesine katkıda bulunması, yaratıcı yetilerini salih amele dönüştürmesidir. Böylece insanın, hayatın anlamını yakalamasını sağlamış olmasıdır. Din anlayışındaki küçük bir sapma ise hayatın bütününde telafisi mümkün olmayan hasarlar demektir. Kısaca din insanın kendini inşa edebilmesini kolaylaştırdığı gibi yanlış anlaşıldığı takdirde hayatı çekilmez hale getirebilir.⁵⁶

Kur'an'a Dönüş

Onat'ın çıkarımlarına göre Müslümanların başlıca sorunlarından biri, Kur'an'dan uzaklaşmaları, onu mahzun bırakmış olmaları, dinî değerleri tespitite Kur'an yerine gelenek, hadis, sünnet ve belli bir dönemin din anlayışını ölçüt olarak almalarıdır.

Onat'a göre İslam, Kur'an'daki temel evrensel ilkeler merkeze alınmak şartıyla her zaman ve mekanda yeniden anlaşılması gereken

⁵² Abduh değerlendirmesi için bk. Mehmet Zeki İşcan, *Muhammed Abduh'un Dinî ve Siyasî Görüşleri* (İstanbul: Dergah Yayınları, 1998), 365.

⁵³ Onat, *Türkiye'de Din Anlayışında Değişim Süreci*, Ankara Okulu Yayınları, 29.

⁵⁴ Onat, *Türkiye'de Din Anlayışında Değişim Süreci*, Ankara Okulu Yayınları, 18.

⁵⁵ Onat, *Türkiye'de Din Anlayışında Değişim Süreci*, Ankara Okulu Yayınları, 67.

⁵⁶ Bk. Onat, “İslam'ı Anlamada Yöntem Sorunları”, 65.

bir dindir.⁵⁷ Bu nedenle bugün Kur'an'ın kurucu ilkelerinden hareketle kendi rönesansımızı yaratabiliriz. Din alanında yeniden yapılanma, Kur'an'ı merkeze alarak, on dört asırlık birikimi eleştirel bir yaklaşımla yeniden okuyarak, insanlığın mevcut birikimini ve genel gidişini iyi değerlendirerek gerçekleştirilmek durumundadır.⁵⁸

Hasan Onat tam bir Kur'an insanıdır. Ona göre Kur'an'ın kurucu ilkeleri devrim niteliğini taşır. Kur'an'la birlikte yeni bir insan, yeni bir tabiat, yeni bir bilgi süreci başlamıştır. Bugün Kur'an'ın kurucu ilkelerinden hareketle yeni bir medeniyetin inşa edilmesi Müslümanların sorumluluğundadır. Kur'an sadece vahyin yazılı boyutu değildir; evrenin, doğanın, insanın, yeryüzünde yaratılmış ayetlerin kurucu ilkesi ve özetidir. Kur'an, dinin asli unsurlarının kendisinden, sadece kendisinden çıkarılması ve akılla anlaşılması gereken bir bilgi kaynağıdır.

Hasan Onat her fikrî fırsatta "İslam Ortak Paydası"ndan bahsetmektedir. Ama bu, bir siyasî birlikteliğin fikrî hazırlığı anlamına gelmemektedir. O, İslam ortak paydasından Afgânî gibi, Müslümanların mezhepler üstü itikatta birliğinin Kur'an'la sağlanabilmesi imkanını kastetmektedir.

Hasan Onat'a göre Kur'an'ın insan aklını inşa eden kurucu ilkelerinden bazıları şunlardır:

"Aklını kullanmayanlar pislik içinde kalır." (10/100)

"Canlıların en kötüsü düşünmeyen, aklını kullanmayanlardır."
(8/22)

"Bilimde otorite olmaz; her bilenin/ilim sahibinin üstünde daha iyi bilen birisi vardır." (12/76)

"İnsan, hakkında bilgi sahibi olmadığı şeyin peşinden gitmez."(17 /36)

Geçmişten gelen her şey, gelenek-görenekler, örf adetler, her türlü değer ve değer yargılan daima eleştiri süzgecinden geçirilmelidir. Geçmiş kutsallaştırılmamalıdır. ("Onlara, Allah'ın indirdiği Kur'an'a uyun denince, hayır atalarımızı üzerinde bulduğumuz şeye uyarız,

⁵⁷ Onat, *Türkiye'de Din Anlayışında Değişim Süreci*, Ankara Okulu Yayınları, 137.

⁵⁸ Onat, *Türkiye'de Din Anlayışında Değişim Süreci*, Ankara Okulu Yayınları, 57.

derler. Ya ataları bir şey düşünemeyen ve doğru yolda olmayan kimseler idiyseler de mi?) (2/107)

Olay ve olguları anlayabilmek için hadisenin kaynağına gitmek gerekir (“Yeryüzünde gezip dolaşınız ve Allah'ın yaratmayı ilkin nasıl başlattığını araştırınız.”) (29/20)

“Var olan her şey bir “ölçü”ye bir hesaba göre yaratılmıştır.” (55/5-7)⁵⁹

“Dinde zorlama yoktur”. Bu ilke insanın varlık yapısı ile irtibatlı olan ve insanın olduğu her yerde geçerli olan bir ilkedir. Sadece bir kimsenin Müslüman olması için zorlanamayacağını değil, ibadetler konusunda da herhangi bir zorlamanın olamayacağını, olmaması gerektiğini bu ilkeden çıkartmak mümkündür.⁶⁰

Başka bir yazısında da Hasan Onat, Kur’ân’ın kurucu ilkelerini şu şekilde özetlemektedir:

İnsan, akıl ve hür irade sahibi, yaratıcı yeteneklerle donatılmış, en güzel şekilde yaratılmış bir varlıktır.

Her insan özgün/tek bir varlıktır. İman bireyseldir. Allah ile birey arasına hiç kimse giremez. Sorumluluk bireyseldir; kimse kimsenin günahını çekmez. Kurtuluş bireyseldir.

İnsanlık bir bütündür; insan yaptığı iyi işlerle ve ürettiği değerle insan olur.

Kur’ân, insanın topraktan yaratıldığını belirterek, insanın varlık âleminin bütünlüğünden koparılmaması/ ayrı değerlendirilmemesi gerektiğini hatırlatır.

İnsanın evrende hazır bulduğu her şey, ona Tanrı'nın bir emanetidir.⁶¹

Onat’a göre Kur’ân dışında her türlü bilgi, beşerî bilgi kategorisinde değerlendirilmelidir. Kur’ân, İslam’ın erken döneminde Müslümanları doğrudan etkilemiş, onların inanç dünyalarını şekillendirmiş, dünyaya bakış açılarını vahye uygun hale getirmiş olmasına rağmen daha sonra bu etki günden güne azalmış, Kur’ân’ın

⁵⁹ Onat, “İslam Bilimleri ve Yöntemi Açısından Tarihin Anlam ve Önemi”, 29.

⁶⁰ Onat, “Özgürlük Bağlamında Din Anlayışındaki Farklılaşmalar ve Mezhepler”, 176.

⁶¹ Onat, “İnsanlığın Geleceği Açısından Sekülerleşme ve Din”, 274.

yerini önce hadisler, daha sonra da gelenek almıştır.⁶² Halbuki hadis ve sünnet çıktıkları zaman kesitinin koşullarında sergilenmiş olan İslam'ın anlaşılma biçimleri ile ilgili modellerdir. Bunları İslam'la özdeşleştirmek, İslam'ı anlamamak anlamına gelir.⁶³

Onat'a göre Hz. Muhammed ve onun sünneti hakkında elimizdeki ölçüt Kur'ân olmalıdır. Hz. Muhammed'in söz ve fiilleri hakkında bize ulaşan bilgilerin bağlayıcı olabilmesi için Kur'ân'a uygun olması, değerlendirmeye alınabilmesi için de Kur'ân'a aykırı olmaması gerekmektedir.⁶⁴

Onat bu noktada Ebû Hanîfe'nin yolunu takip etmektedir. Birçok tespiti göre İmam Ebû Hanîfe rivayeti az olan biridir. Rivayet şartlarını oldukça sıkı tutmuştur. Sağlam olduklarında şüphe olmayan hadisleri bile, *dinde sabit olan genel ilke ve kurallara, Kur'an naslarına ve aklî delillere* aykırı olduğu takdirde kabul etmemiştir.⁶⁵

Dinî Bilgi ve Bilimsel Zihniyetin Hakimiyeti

Onat'a göre gelecek için tek ümit ışığı "bilim" ve "bilimsel yöntem"dir.⁶⁶ İslam'ı yeniden düşünmek bilimsel bilgi ile mümkün hale gelecektir. Bilim, insanoğlunun yaratıcı yetilerini kullanarak hayatın anlamını yakalayıp kendini inşa etmek için ihtiyaç duyduğu doğru/sağlam ve güvenilebilir bilgiyi üretme sürecidir.⁶⁷ Bilimsel bilgi, olgusal, sistemli, akılcı, birikimli, sağlam ve görelidir. Böyle bir bilgiye götürecek süreç ya da süreçler, bilimsel yöntem olarak ortaya konulabilir. Bilimsel yöntem her şeyden önce farklı bir algı biçimi, farklı bir zihinsel tutum, farklı bir idraktır.⁶⁸

⁶² Onat, *Türkiye'de Din Anlayışında Değişim Süreci*, Ankara Okulu Yayınları, 27.

⁶³ Onat, *Türkiye'de Din Anlayışında Değişim Süreci*, Ankara Okulu Yayınları, 137.

⁶⁴ Onat, "İslam Bilimleri ve Yöntemi Açısından Tarihin Anlam ve Önemi", 38-39.

⁶⁵ Bk. Ebû Zeyd Veliyyüddin Abdurrahmân b. Muhammed İbn Haldun, *Mukaddime*, çev. Zakir Kadiri Ugan (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1986), 2/480-481. Aynı zamanda bk. İsmail Hakkı Ünal, *Ebu Hanife'nin Hadis Anlayışı ve Hanefi Mezhebinin Hadis Metodu* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1994), 59; Yunus Vehbi Yavuz, *Hanefi Mezhebinde İctihat Felsefesi* (İstanbul: Düşün Yayıncılık, 1990), 141.

⁶⁶ Hasan Onat, "İslam Bilimleri ve Yöntemi Açısından Tarihin Anlam ve Önemi", 14.

⁶⁷ Onat, "İslam Bilimleri ve Yöntemi Açısından Tarihin Anlam ve Önemi", 22.

⁶⁸ Onat, "İslam Bilimleri ve Yöntemi Açısından Tarihin Anlam ve Önemi", 24.

Din anlayışında sağlıklı bir yeniden yapılanmanın gerçekleşebilmesi, öncelikle, dinin bilimsel yöntemlerle araştırılmasına bağlıdır. Din alanında rasyonel ve eleştirel düşünmek, din adına ileri sürülen iddiaları sorgulamak ve sürekli olarak alternatif düşünceleri keşfetmek demektir. Dinî tutum ve davranışlarda bilimsel zihniyetin hakim kılınması, hem aklın ve dinin işbirliği hem de dinî yeniden yapılanmada güvenilir bilginin elde edilmesi anlamını taşımaktadır.

Onat'a göre dinde "doğru bilgiye" ulaşmak, dinin bir bilgi meselesi olarak incelenmesine bağlıdır. Din, bir kültürün içine doğar, o kültüre vücut veren, insan tarafından yaratılan kelime ve kavramlarla ifade edilir, insan eliyle de kurumsallaşır. Bu anlamıyla din bir bilgi işidir.⁶⁹ Din, her şeyiyle insani bir tecrübe alanıdır. İnsanın kutsal tecrübesinin sonucu olarak dizayn ettiği düzenle ilgili ortaya koyduğu bütün düşünceler, kurumlar ve kaynaklar, akıl ve düşünce ışığında konuşulmalı ve tartışılmalıdır.

Dinî düşüncede bilimsel zihniyetin hakimiyeti, İslam'ın hantal bir din olmamasının da gereğidir. İslam dinamik bir din olduğu için dinî tecrübeye hayatîyet katan şey, akıl, şüphe ve eleştiridir. Akıl, şüpheyi ve eleştiriye devre dışı bırakan bir dindarlık, yapaylık ve sığığa mahkum olacaktır.⁷⁰

Onat, "doğru bilgi"nin, insanı hem özgürleştireceğini hem de özgüven sahibi yapacağını belirtmektedir. Her alanda doğru bilgiye ihtiyaç vardır; ancak, din alanında doğru bilgiye olan ihtiyaç, bütün insanlığın geleceğini etkileyebilecek kadar önemlidir.

Onat bilimin yöntemine dayanmak suretiyle insanları din alanında "öğrenilmiş" korkularından arındırmak, onları özne konumuna getirmek, tarihsel din, mitoloji ve hurafenin yerine, aklın iktidarını sağlamak istemektedir.

Onat'a göre İslam'da genel anlamda bir din ve bilim uyumundan da bahsetmek mümkündür. Çünkü Kur'an, insanı oluşun sırlarını araştırmaya, kainat ve mahlukat hakkında düşünmeye davet etmektedir. Bu yön itibarıyla Kur'an ve bilim arasında sarsılmaz bir

⁶⁹ Bk. Onat, "İslam'ı Anlamada Yöntem Sorunları", 63.

⁷⁰ Onat, "İslam'da Yeniden Yapılanma Üzerine", 201.

bağ farz etmek yanlış olmayacaktır. Din de bilim de hakikat arayışıdır. Din ve bilim, doğru bir yöntemle anlaşıldığı takdirde aralarında husumet olması mümkün olmayacaktır.

Onat şöyle demektedir:

“Din ve bilim, birbirlerinin alanlarına saygı göstererek işbirliği yaptıkları zaman, insan, kendisiyle, toplumla ve Tanrı ile barış içinde yaşama imkanına kavuşabilir. Bilimin ve dinin kendilerine özgü alanları olmasına rağmen, insanoğlunun birey ve toplum planında insanca yaşayabilmesi için, bilimin ve dinin işbirliğine ve birlikte etkin olmasına şiddetle ihtiyaç vardır. Gerçekte bilim dine dayanmalı, din de bilimsel bir akılcılık içermelidir”.⁷¹ ...“Bilimsel gelişmelerin ve teknolojinin getirdiği güç artışının insanlık için yararlı olacak düzeyde kontrol edilmesi, ancak dinin desteği ile mümkün olabilir. Dinin ve bilimin birbirlerine her zamankinden daha fazla ihtiyaçları vardır. İnsanlığın mutluluğu, hatta dünyanın yaşanabilir bir yer olarak var kalması, dinin ve bilimin işbirliğine bağlıdır.”⁷²

Bir görüşe göre çağdaş bilimler, Tanrı'nın hiçbir yerde olmadığı ya da terkedildiği bir yerde zemin bulmuştur. Eleştiri ve kuşku bu bilimlere asıl rengini vermiştir. Geleneksel ilim anlayışı ise Allah'ın her an kâinata müdahale hakkının bulunduğu bir iklimden beslendiği için eleştiri ve kuşkuyu dışlamakta “kesin bilgi” ye dayanmaktadır. Onat çağdaş bilimlerin mantığının farkındadır. Ancak bu metodun yol açacağı, maddecilik ve değer noksanlığını gidermek maksadıyla ilahî aşkınlığın bilimler üzerinde manevî ve ahlaki bir süzgeç görevi üstlenmesini de doğru bulmaktadır.

Malcolm Kerr, Abduh özelinde “Müslüman reformistlerin” bilim ve din konusunda iki seçenikle karşı karşıya kaldıklarını yazmaktadır. Birinci seçenek Aquinas ekolünün temsil ettiği din ve bilime ayrı güç alanları hamletmektir. Bu görüş, insan aklına sosyal ahlak ilkelerini belirlemede gerekli bir temel sağlar. Burada dine düşen rol, kişisel bağlılık ve ruhi kurtuluş gibi manevî mevzulara, bireysel sorunlara hitap etmektir. İkincisi din ve akıl arasında hem ayrılık hem de ihtilaf olmadığını kabul ederek her ikisine aynı alanda “koşut (muvazi) güç”

⁷¹ Onat, “İslam'da Yeniden Yapılanma Üzerine”, 201.

⁷² Bk. Onat, “İslam'ı Anlamada Yöntem Sorunları”, 62.

atfetmektir. Kerr'e göre birinci anlayışın İslam düşüncesinde yer tutması biraz zordu. Çünkü Tanrı'nın yaratıcılığına hanel getirebilirdi. Halbuki ikincisi, aklın değerini düşürmeksizin Tanrı'nın hayatla ilgisini kesmeme imkanını sunmaktadır.⁷³

Onat'ın din ve bilim görüşünün ikinci anlayışa yakın olduğu söylenebilir. Ona göre geleneksel İslam yorumu bilimle çelişkiye düşebilir. Ama kök unsurlarıyla İslam ile bilim arasında bir çelişki bulunamaz. Çünkü alanları büyük ölçüde farklıdır ve din de bilim de kendi alanlarından dışarıya taşmayı zorlamamalıdır.

Din-siyaset veya Din-Dünya İlişkilerinin Yeniden Belirlenmesi

İslam'ın siyasî meseleleri insana bırakmış olmasının bir şuur dokusu haline getirilmesi, Onat'a göre, yeniden yapılanmanın temel parametrelerinden biridir. Şu ilkeler de buna bağlı olarak belirlenmelidir:

Kur'ân bir hukuk kitabı değildir.

Kur'ân devlet gibi herhangi bir kurumu muhatap almaz yalnızca bireye seslenir.

Sadece Müslümanlara özgü mekanlar yoktur.⁷⁴

Onat'a göre siyaset, dinin doğru anlaşılmasının önündeki engellerden biridir. Bugün entelektüel ürün verilememesinin sebebi, Müslüman zihnin aşırı siyasallaşmasıdır. Artık din siyasetle irtibatını koparmalıdır. Bunun başarıldığı gün sağlıklı bir demokrasi kültürü de üretilebilecektir.⁷⁵

Onat'a göre demokrasi, laiklik, temel hak ve özgürlükler, insanlığın ortak tecrübesinin ürünü olan yüksek insani değerlerdir. İslam'ın, iman ve sorumlulukta bireyi esas alması, egemenlik meselesini insanın sorumluluğuna bırakması, adaleti, Tanrısal yaratmanın, aklın ve hukukun kurucu ilkesi kabul etmesi, bu yüksek evrensel değerlerin daha da ileri taşınmasını ciddi bir

⁷³ Bk. İşcan, *Muhammed Abduh'un Dinî ve Siyasî Görüşleri*, 197.

⁷⁴ Onat, *Türkiye'de Din Anlayışında Değişim Süreci*, Ankara Okulu Yayınları, 159-160.

⁷⁵ Bk. Onat, "Dini Yayınlarda Bilimsellik Sorunu", 168.

sorumluluk olarak görülmesine işaret etmektedir.⁷⁶ Öyleyse din, demokrasi ve laiklik karşıtı bir renge büründürülemez. İslam birçok alanı olduğu gibi siyasî alanı da insan aklına, kültürüne ve gelişmişlik seviyesine emanet etmiştir.

Onat şöyle demektedir:

“Türkiye’nin ne İslam’dan ne de laiklik ve demokrasiden vazgeçmesi mümkündür. İslam’la çağdaşlaşarak kendi modernitemizi yaratabiliriz⁷⁷. Ne dinden vazgeçebiliriz ne de insanlığın ortak değeri haline gelmiş laiklik, demokrasi, insan hakları, hukukun üstünlüğü gibi yüksek evrensel değerlerden. Bizler Müslüman kalarak yüksek evrensel değerleri Batı standartlarının daha ilerisinde gerçekleştirmek zorundayız.”⁷⁸...“Bir insanın Müslüman olarak laikliği benimsenmesi, sağlıklı bir demokrasiden yana olması, niçin mümkün olmasın? İslam’ın siyasî meseleleri insana bıraktığını bilen insanlar, Batı standartlarının ilerisinde bir laikliğin ve demokrasinin gerçekleştirilmesinin Müslümanlar için bir sorumluluk olduğunu açıklıkla görebilirler.”⁷⁹

Onat’a göre Kur’an’ın kurucu ilkelerinden hareketle, “İslam devleti olmaz; ancak Müslümanlar, içinde yaşadıkları ortamın gereklerine göre adaleti hakim kılabilmek için işleyen bir devlet kurmak durumundadırlar”, demek mümkündür. Bu devletin etkin olabilmesi için gerekli olan hukuk kuralları, aynı zamanda aklın da temel ilkeleri olan Kur’an’ın kurucu ilkeleri doğrultusunda, mevcut şartlarda adaleti en iyi şekilde gerçekleştirmek ve ahlaklı bir toplum oluşturmak üzere insanlar tarafından tespit edilir.⁸⁰

Fanatizmin din ve siyaset arasındaki olağan sınırın aşılması olduğunu düşünen Onat, bu nedenle laikliğin yeniden değerlendirilmesi taraftarıdır. İslam ve laikliği karşı karşıya getirmek

⁷⁶ Onat, “Şiddet Sarmalından Çıkış Yolu, Eleştirel Düşünce, Adalet ve Yüksek Güven Kültürü”, 354.

⁷⁷ Onat, *Türkiye’de Din Anlayışında Değişim Süreci*, Kökler ve Değerler Yayınları, 212.

⁷⁸ Onat, *Türkiye’de Din Anlayışında Değişim Süreci*, Kökler ve Değerler Yayınları, 217.

⁷⁹ Onat, *Türkiye’de Din Anlayışında Değişim Süreci*, Kökler ve Değerler Yayınları, 246.

⁸⁰ Onat, “Din Siyaset İlişkisi Bağlamında Türkiye’de İslam’ı Yeniden Düşünmek”, 496.

yerine, kendi kültür köklerimizden beslenen, din istismarını önleyecek, insanların din konusunda korku yerine güveni esas almalarına yardımcı olacak sağlıklı bir laiklik anlayışı geliştirebilmeliyiz. İslam dini ve laiklik birbirinin alternatifi değildir.⁸¹

Onat'a göre İslam siyasi meseleleri belirleyen bir din olarak görülürse bu takdirde hayatın bütünü din olarak algılamak gerekir ki bu hem insan gerçeği ile hem de İslam'la bağdaşmaz. Hayatın bütünü din gibi telakki edilmesi, sosyal değişme olgusu ile bağdaşmaz.⁸²

Hasan Onat'a göre din doğru anlaşıldığı zaman medeniyet yaratmada motive bir unsur olur. İnsanın ürettiği bütün medeniyetlerin ekseninde din olgusunun olması bunu göstermektedir. Ama bu, bütün işlerin dine endeksli olduğu anlamına gelemez. Karşılaştığımız bütün kötülüklerin kaynağında din anlayışını bulmamız doğru olmayacaktır. Din ne tüm olumsuzlukların sebebidir ne de bütün güzelliklerin kaynağıdır.⁸³

Başka bir ifade ile Onat'a göre din bir paradigma işlevi görür ama tüm hakikatleri dine dayandırmak ya da dinin her şeyi kapsadığını ileri sürmek mümkün değildir. İslam ontolojik olarak hayatın bütün alanlarında aranmaz. Toplumsal hayatın akışında etkin olan alanların birbirlerinden ayrılması ve birbirlerinin egemenlik alanlarına tecavüz etmeden fonksiyonel olması gerekmektedir. Din tıpkı güneş gibi yukarıda olmalı, ısıtmalı ve ışıktır.⁸⁴

Onat bilimin, on dokuzuncu yüzyıldaki hoyratça tavrını bir kenara bırakarak bugün daha mütevazı bir iddia taşıması gibi dinin de bir tür haddini bilirlilik elde etmesini ummaktadır. İslam dinamik bir dindir.⁸⁵ Hantal bir yapı ile anılması onun dinamik yüzünü örtecektir.

⁸¹ Onat, "Din Siyaset İlişkisi Bağlamında Türkiye'de İslam'ı Yeniden Düşünmek", 499.

⁸² Onat, *Türkiye'de Din Anlayışında Değişim Süreci*, Ankara Okulu Yayınları, 46.

⁸³ Onat, *Türkiye'de Din Anlayışında Değişim Süreci*, Kökler ve Değerler Yayınları, 246.

⁸⁴ Onat, *Türkiye'de Din Anlayışında Değişim Süreci*, Ankara Okulu Yayınları, 170.

⁸⁵ Onat, *Türkiye'de Din Anlayışında Değişim Süreci*, Ankara Okulu Yayınları, 156-157.

Onat belirtmektedir ki İslam'ın geldiği dönemde, din, doğal olarak hayatın bütün alanlarında fiilen etkin olmuştur. O dönemde, bir din-hukuk, din-siyaset, din-iktisat, din-kültür, din-devlet vs. ayırımından söz etmek; o toplumda alanlar ayırımının mevcut olduğu düşünmek pek mümkün değildir. Alanların ayırımı, toplumun kültür düzeyi ile gelişmişliği ile doğru orantılıdır.⁸⁶

Onat, zamanımızda küreselleşmenin bir sonucu olarak dinin etki alanının daralmış olduğu kanaatindedir. Fakat Onat, alan daralmasından, dinin, dünyayı ve dünyanın tüm sorunlarını denklem dışı bırakan basit ibadetler ya da akideler setine indirgenmesini anlamamaktadır. Aksine o, daralma ile etkinlik arasında müspet bir ilişki kurmakta ve bu sürecinin dinin etkinliğini artıracak bir döneme de işaret edebileceğini ifade etmektedir.⁸⁷ Daralma, birey bilincinin gelişmesine, anlam arayışına, insanın yaratıcı yeteneklerinin geliştirilmesine yol açacaktır⁸⁸. Bu noktada Onat, Edward Said gibi, “Her şey olan” veya “her şey anlamına gelen” İslam'ın aslında tarihte bulunamayan ve insanlığın istifadesine sunulamayacak bir ‘hiçbir şey’ hüviyetine büründürülmüş olabileceğini düşünmektedir.⁸⁹

Onat'a göre her toplum, sekülerleşmenin kök unsurları olan aklı, bilimi, tutarlılığı ve insan hak ve özgürlükleri konusundaki duyarlılığı merkeze alarak, kendi değerler sistemi içinde, kendine özgü bir sekülerlik üretebilir. Onat “İslam'da yeniden yapılanmanın esaslarının” yukarıda ifade edildiği şekilde benimsenmesinin, “kendi modernitemizi”, “kendi sekülerleşme tecrübemizi” oluşturabilmede büyük bir adım teşkil ettiğini belirtmektedir.

Onat kendine özgü bir sekülerlik için genel esasları da şu şekilde belirlemektedir:

“Burada esas olan, her ne şekilde olursa olsun, din özgürlüğünün güvence altına alınması, insanların inançlarından dolayı herhangi bir ayrımcılığa maruz kalmamalarıdır. Esas olan, ne dinin, devletin, ya

⁸⁶ Onat, “İslam'da Yeniden Yapılanma Üzerine”, 204.

⁸⁷ Onat, *Türkiye'de Din Anlayışında Değişim Süreci*, Ankara Okulu Yayınları, 144.

⁸⁸ Onat, *Türkiye'de Din Anlayışında Değişim Süreci*, Ankara Okulu Yayınları, 158.

⁸⁹ Edward Said'in bu görüşünün değerlendirilmesi için bk. Özdemir, “İslâm Antropoloji mi Sosyoloji mi: Novum Organum ve Leviathan Neden Gereklidir?”, 305.

da toplumun baskısı altında olması, ne de bireyin toplumun ya da dinî kurumların veya devletin baskısı altında olmasıdır. Seküler devlet, bütün dinlere ve inanç biçimlerine eşit mesafede durarak, bireyi, kurumsallaşmış dinin, örgütlenmiş toplumun ve devletin her türlü baskısından koruyarak; bireyin yaratıcı yeteneklerinin etkin kılınması için gerekli olan güven ortamını sağlamak durumundadır.”⁹⁰

Onat sekülerleşme konusunu açıklamada Kur’ân’ın ve Mâtürîdî anlayışın birkaç veçhesine de işaret etmektedir. Ona göre Kur’an’ın insana, eşyaya, tabiata, evrene Tanrı’ya yönelik bakış açısı, tabiatın büyüsunün bozulmasına, insanın gözlem ve deney yoluyla varlık hakkında doğru bilgi sahibi olmasının yolunu açacak bir kalitededir. Kur’ân’ın mucize ve keramet dönemini bitirmiş olması eleştirel düşüncenin gelişmesine katkı sağlayacak mahiyettedir. Yine bir Mürcî ve Mâtürîdî tez olan iman amel ayrımı, sekülerleşme yolunda insanlığın atmış olduğu en önemli adımlardan birisidir.⁹¹

Sonuç

Hasan Onat, İslami kültürü “tedavi etmek”, dinî anlayışa “tanı koymak”, “İslam’da yolunda gitmeyen nedir? sorusuna cevap bulmak için açıklama, tanımlama, betimleme ve değerlendirme yapmak suretiyle dinî zihniyette değişimin imkânlarını arayan, fikrî planda yeniden yapılanmanın yollarını belirlemeye çalışan bir fikir insanıdır.

Ona göre İslam’da yeniden yapılanma; aklın ön plana çıkarılması, mevcut İslami birikimle birlikte, insanı ve vahyi merkeze alarak Tanrı, Kur’ân, nübüvvet ve ahiret konularını yeniden değerlendirmekle, İslam-Kur’ân ilişkisini, dinamik ve canlı hale getirmekle mümkün olacaktır. Müslümanlığın geleceği, Kur’an’ın öncülük ettiği insan, bilim, değer, evren ve medeniyet algısının yeniden keşfedilmesine, kök değerler üzerinden yeniden inşa edilmesine bağlı olacaktır. Bu inşada etkin rol alabilmek, süreç merkezli bir tarih anlayışını, aklın yeniden keşfini, bilimin gücüne

⁹⁰ Onat, “İnsanlığın Geleceği Açısından Sekülerleşme ve Din”, 277.

⁹¹ Onat, “İnsanlığın geleceği Açısından Sekülerleşme ve Din”, 274.

sahip olarak daha insani bir din anlayışının yaratılmasını gerektirecektir.

Onat'ın bu bağlamda üzerinde durduğu konu, dinde değişmez olanla değişebilir olanın tespitidir. Ona göre dinin asli unsurları ancak Kur'an'dan çıkarılır ve bunlar değişmezler. Temel iman esasları ve aklın dindeki yeri, ibadetler, makâsıt, özgürlük, adalet, merhamet değişmez ilkelerdir. Kur'an'ın belirlediği esaslar dışında her şey, peygamberin dinî uygulamaları da dahil, murakabeye tabidir. Kur'an dışındaki malzemeye hiçbir surette vahiy muamelesi yapılamaz. Vahiy dışındaki her türlü bilgi, her türlü uygulama tenkit ve tahlile açık olmalıdır.

Bir İslam yenilikçisi olarak Onat'ın önerdiği rönesans fikrinin temelleri ile ilgili aşağıdaki tespitleri yapabiliriz:

Kur'an'daki insan idealinin hakkıyla kavranması İslami rönesansın ilk adımıdır. Din, insan ve özgürlük arasındaki ilişkiler yeniden değerlendirmeye alınmalı, İslam'ın kurucu ilkelerinden hareketle “yüksek anlam bilinci” ve “yüksek güven kültürü” oluşturulabilmelidir.

Dinin yorumlanması bir zaman feneomenidir. Dinî bilgi tarihsel, insani ve çoğul bir karakter taşımaktadır. Dinî bilgi ahlak felsefesi ile birlikte değerlendirilmelidir. Çünkü ahlak felsefesi, düşünülmüş olanı düşünmeye değil “şimdi” ve “burada” yüzleştığımız gerçekliğin ve ahlaki sorunlarımızın düşünülmemiş boyutlarını keşfe çağırılmaktadır.

Kur'an'ın istediği iman bilgi temellidir. İman, birtakım dogmalara körü körüne inanmak demek değildir. İman akıl ve hür irade ile gerçekleşir. İman sadece Tanrı ile insan arasındaki bir ilişkidir. Hiç kimsenin bir başkasının imanını sorgulama hakkı ve yetkisi bulunmamaktadır. İslam hiç kimseye bir başkasını Müslümanlaştırma gibi bir görev vermemiştir. İslam'ın kurucu ilkeleri, hayat, özgürlük ve adalettir.

İslam, farklılaşma ve bu dünyaya ait olmayı onaylamaktadır. Sekülerleşme, dinin kapsam alanının azalmasını, din ve devlet işlerinin ayrılmasını, dinî kurumların ve geleneğin dünyevi düzenlenmesini ifade etmektedir. Laiklik de sekülerleşmenin siyasi boyutunu temsil etmektedir. Bu anlamda sekülerliğin ve laikliğin

İslam'la herhangi bir sorunu olamaz. Müslümanların "dünya görgüsüne" ihtiyaçları vardır. Dinî alanın sınırlılığı, daha olumlu etkileri beraberinde getirebilir.

Türkiye demokrasi kültürünü oluşturmak ve demokrasiyi bütün kurum ve kuruluşları ile hakim kılmak zorundadır.

Hasan Onat'ın söylemine egemen olan unsur, değiştirici hatta devrimci bir özle donanmış dinî düşüncenin toplumsal bir praksis yüklenmiş olmasıdır. İlkesel kurucu unsurları ile din, geleceği hedefleyen bir kalkınma, gelişme ve ilerleme teolojisidir; değiştirilecek çok şey olduğu için değişim teolojisi; yeniden diriliş teolojisidir. Burada artık din, ileri toplum, demokrasi, özgürlük ve kalkınma için yaratıcı ahlaki-etik bir değerdir.

Onat'a göre dünyamızı ne kadar mamur edersek ahiretimizi de o derece mamur etmiş oluruz. Ancak dinin, dünyayı imar etme etkinliği ya da yetkinliği, politik değil ahlakidir. Dinin dünyaya müdahalesi, kök değerler ve toplumsal erdemler anlamında ahlaki ilkelerle kayıtlıdır.

Hasan Onat sadece dinî düşüncede yeni bir bakış açısı oluşturmaya çalışmamıştır. O, dinde yeniliği, zihniyet değişimine neden olacağı için ön plana almaktadır. Onun gayesi genel anlamda Müslümanlığın rönesansıdır.

KAYNAKÇA

- Adorno, Theodor W.- Horkheimer, Max. *Aydınlanmanın Diyalektiği*. çev. Nihat Ülner-Elif Öztarhan Karadoğan. İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2010.
- Bal, Hüseyin. *Laikleşme Teorisi ve Küresel Dinî Diriliş Argümanı Bağlamında Dinsel Değişim*. Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2006.
- Bolay, Süleyman Hayri. *Felsefî Doktrinler Sözlüğü*. Ankara: Akçağ Yayınları, 9. Basım, 2004.
- Çiğdem, Ahmet. *Aydınlanma Düşüncesi*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2009.
- Dellaloğlu, Besim F. *Modernleşmenin Zihniyet Dünyası Bir Tanpınar Fetişizmi*. Ankara: Kadim Yayınları, 2016.

- İbn Haldun, Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed. *Mukaddime*. çev. Zakir Kadiri Ugan. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1986.
- İşcan, Mehmet Zeki. *Muhammed Abduh'un Dinî ve Siyasî Görüşleri*. İstanbul: Dergah Yayınları, 1998.
- Köse, Ali. "Modernleşme-Sekülerleşme İlişkisi Üzerine Yeni Paradigmalar". *Kutsalın Dönüşü*. Ed. Ali Köse. 203-216. İstanbul: Timaş Yayınları, 2001.
- Maalouf, Amin. *Uygurlukların Batışı*. çev. Ali Berktaş. İstanbul: YKY Yayınları, 2020.
- Onat, Hasan. "Küresel Şiddet ve Terör: İnsan Olma Onuruna Vurulan Darbe". *Dinî Araştırmalar* 7/20 (2004).
- Onat, Hasan. "Din Siyaset İlişkisi Bağlamında Türkiye'de İslam'ı Yeniden Düşünmek". *Türkiye'de Değişim Sempozyumu*, 97-108. Ankara: Gazi Üniversitesi Rektörlüğü, 2010.
- Onat, Hasan. "Dinî Yayınlarda Bilimsellik Sorunu". *Türkiye Birinci Dinî Yayınlar Kongresi*. 161-168. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2004.
- Onat, Hasan. "Hz. Muhammed'i Doğru Anlamak". *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı Sempozyumu*. Ed. Mahfuz Söylemez. 27-32. Çorum: İslami İlimler Dergisi Yayınları, 2007.
- Onat, Hasan. "İnsanlığın Geleceği Açısından Sekülerleşme ve Din". *Sekülerleşme ve Dinî Canlanma*. Ed. Ali İsmail Güngör. 268-277. Ankara: Türkiye Dinler Tarihi Derneği Yayınları, 2008.
- Onat, Hasan. "İslam Bilimleri ve Yöntemi Açısından Tarihin Anlam ve Önemi". *Kur'an ve İslam İlimlerinin Anlaşılmasında Tarihin Önemi*. ed. Mahfuz Söylemez. 13-68. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2013.
- Onat, Hasan. "İslam Ortak Paydasını Kaybetmiş Müslümanların Açmazı: Şii Selefi Kutuplaşması". *İlahiyat Akademi* 1/1-2 (2015), 107-128.
- Onat, Hasan. "İslam'da Yeniden Yapılanma Üzerine". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi Özel Sayı (Cumhuriyetin 75. Yıldönümüne Armağan)* (1999), 197-207.
- Onat, Hasan. "İslam'ı Anlamada Yöntem Sorunları". *Gelenek ve Modernite Arasında İslam Yorumları*. ed. Murat Ak-Hasan Cansız. 45-69. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi ve İSAV Yayınları, 2017.

- Onat, Hasan. “Özgürlük Bağlamında Din Anlayışındaki Farklılaşmalar ve Mezhepler”. *İslami Araştırmalar Dergisi* 29/2 (2018), 169-192.
- Onat, Hasan. “Şiddet Sarmalından Çıkış Yolu, Eleştirel Düşünce, Adalet ve Yüksek Güven Kültürü”. *Bütün Boyutlarıyla Din Sempozyumu*. ed. Murat Sülün. 353-374. İstanbul: Kur’ân Çalışmaları Vakfı Yayınevi, 2016.
- Onat, Hasan. *İslam Ortak Paydası ve Mezhep Gerçeği*. İstanbul: Endülüs Yayınları, 2019.
- Onat, Hasan. *Türkiye’de Din Anlayışında Değişim Süreci*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2003.
- Onat, Hasan. *Türkiye’de Din Anlayışında Değişim Süreci*. Ankara: Kökler ve Değerler Yayınları, 2009.
- Özdemir, Muhammet. “İslâm Antropoloji mi Sosyoloji mi: Novum Organum ve Leviathan Neden Gereklidir?”. *İslami Araştırmalar Dergisi* 28/3 (2017), 302-317.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi. *Yahya Kemal*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2020.
- Ünal, İsmail Hakkı. *Ebu Hanife’nin Hadis Anlayışı ve Hanefi Mezhebinin Hadis Metodu*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1994.

SUMMARY

The opinion pattern of Onat is based on his displeasure upon the current situation of Islam. According to him, religion today is understood not upon meaning and freedoms but upon politics, ideological mindset and domination case. Historical sensitivity is lost in terms of religious thought. Time perception of Muslims is not healthy. “Past” and “present” are experienced as simultaneous time dimensions. The passion of past, is transformed into a fear of living culture loss. Muslims have become “weak communities” refraining from change and they are enclosed with an integrism which can be seen as “cultural suicide”. Today religion is mostly based on tradition. A religion based on tradition is a theology which imitates the solutions of past and accounts for confirming historical dogmas. There seems to be no progress idea in the minds of those who sacralize the past.

Today history thought of Muslims is built on sacralizing the past. This consideration has caused man to be the prisoner of the past.

Muslims are sentenced to be crushed under the weight of the past because of the fact that they have not understood it correctly.

According to Onat, current religious understanding puts the reason as an enemy to itself. The positioning of reason by religious epistemology as farther has resulted in the sacralization of reason and thinking hostility at the level of worship. First and foremost the reason of Muslims being far away from global thinking and producing is the fact that attitudes about religion lack reasoning. Classical religious thought has stayed at the point of “opinions of the ancients” disconnected from contemporary world. Religious thought is no more dynamic but it is static. It seeks for saving the past not the future. However the direction of Quran is towards “the future”.

On this context the subject that Onat is emphasizing is the determination of what cannot be changed and what can be changed in religion. According to him, fundamental elements of religion can only be deducted from Quran and they do not change. Fundamental faith guidelines and the place of reason in religion, worships, freedom, justice, and mercy are all unchanging principals. Everything except from the principals determined by Quran, including the religious practices of the Prophet, are subject to criticism. The material except form Quran on no condition can be treated as revelation. Any information apart from revelation and practice in any kind must be open to criticism and analysis.

Onat has been a frank pursuer of these questions: “Where is religion going?” “How must we understand Islam?” For this reason, he dealt with “Rethinking Islam”, “Re-understand Islam in the light of founding principles of Quran”, “rereading Islam over freedom”; he mentioned about “the reform rooted in bases”. According to him, almost all affairs of a society in which the insight of God and religion is paralyzed will be spoilt. In this case, the dealing must start from religion and restructuring in the field of religion.

According to Onat, the beginning of restructuring in religious thought is to develop a freedom theology. It is possible to find the roots of theological fundamentals of freedom and creativity of humankind in Quran. “God’s blowing from his spirit to man” means the creativity of humankind, ability to understand and freedom.

Onat also emphasizes the importance of the verse “God taught man the names”. According to him, this verse shows that humankind has been given the ability to name, to identify what is against the reason and conceptualization.

Within the thought of Onat, freedom is a liability reminding Muslim individual of his or her responsibility for changing the current situation. Freedom is the conduct of salvation from the bonds

that lock Muslims to the past. Freedom is to get rid of the effects of religious insights blocking civil solutions that can be developed as equitable. In short, freedom is a part of change and justice.

Freedom will bring together individualization. Onat has the opinion that the principals of Islam about individualization have been neglected. Individual consciousness has not been developed in Islam tradition. However faith is individualistic. Islam is a religion taking individual salvation as a base. The respondent of Quran is the individual, not any society or institution.

Onat thinks that in general Muslims have a characteristic of being an "identity community". He is in favor of transition from identity community to "personality/character" society. For this reason, he emphasizes creative forces of individual in almost his all writings.

Individualization will result in secularization. Onat approves normal secularization at social dimension. Secularization in West is a result of proliferation of irrational field gaining divineness by religion armor. Such a result is also true for today's Muslim world. By secularization Onat means "awakening", "purification from mystery and magic", rationalization, separation of religion and state, being free for man in terms of religious preferences.

Onat also mentions religious roots of secularization. In view of Onat specially Quran's statement that miracle era has ended contributed to the development of critical thinking. "Distinction of faith from action" which is represented by Murciii-Maturidi school has been one of the most important steps of humankind towards secularization.

Onat has an opinion that there may be a shrink in the religious field by secularization. But he establishes a relationship between this shrink and effectiveness, stating that shrinking process might point an era in which effectiveness of the religion will be increased. The shrink will cause the improvement of individual consciousness, search for meaning, flourishing of man's creative skills.

Onat is a supporter of a situation in which the religion fades from the scene of politics. Islam left the political matters to man's reason and experience. Politics is the most important obstacle for religion to be understood truly. Intellectual products cannot be gathered because Muslim mind is excessively politicized. In order Muslims to develop a healthy democracy culture it is necessary to break the connection of religion and politics.

According to Onat democracy, secularism are superior humanistic values that are products of common experience of humankind. Islam grounds on the individual in terms of faith and responsibility, leaves

the matter of sovereignty to man, accepts justice as the founding principle holy creativeness, reason and law. All of these require Muslims to carry onward high universal values such as democracy and secularism. For this reason Islam cannot be given a color against democracy and secularism. It is possible to be democratic and secular without abandoning Islam.

According to Onat, the more we can flourish our world, the more we will flourish our hereafter. But the act of religion to build life is not political but moral. The intervention of religion to the world is limited by moral principles in the sense of social virtues.